

Heller Mária — Némedi Dénes — Rényi Ágnes: "Népesedési viták Magyarországon 1960-1986" című tanulmányának kétségtelen érdeme, hogy - akár egy jó detektív regény - egyvégtében végig olvastatja magát. Itt ugyan nem a végkifejlet izgatja az olvasót /erről már az első oldalak után sem lehetnek kétségei/, hanem egyetértésének és ellenvéleményének; ennek nyomán intellektuális rokonszenvének és elhatároló fenntartásainak egyidejű növekedése; a tanulmány ugyanis bőséges anyagot szolgáltat mindkettő számára.

Kétségkívül indokolt és időszerű volt egy olyan tanulmány összeállítása, amely rávilágít a népesedési viták érzelmi hátterére és politikai motívumaira. Valóban naivitás - vagy ami még rosszabb; képmutatás - azt feltételezni, hogy a népesedés kérdésében való megszólalás indítékai csakis empirikus tények, illetve az ezekről szóló egzakt információk, továbbá az ezekből adódó racionális következtetések. Ezek gyakran valóban csak alkalmat, esetleg ürügyet jelentenek egy olyan szituációban, amikor a megszólalóban más töltésű indulatok feszülnek és céljai, motívumai is túlmutatnak a népesedésen.

A tanulmány nagy - helyenként túlságosan is nagy - igyekezettel pótolja az ilyen jellegű értekezések eddigi hiányát és a témakör történelmi előzményeit is figyelembe véve világít rá a népesedési viták hátterében meghúzódó másodlagos tényezőkre és motívumokra. Ennek a túlságos igyekezetnek azután az a kellemetlen mellékkövetkezménye, hogy szerzők - éppen a mögöttes tényezők megvilágítása érdekében - hallgatólagosan arra az álláspontra helyezkednek, hogy a tények, illetve az azokhoz fűződő elsődleges logikai műveletek és racionális megfontolások a vitában irrelevánsak, önmagukban érdektelenek és legfeljebb ürügyként léteznek.

Ez pedig melléfogás egy olyan témakörben, amelynek kiindulópontja /és érvanyagának nem jelentéktelen része/ azért mégis csak empirikus hátterű és racionális jellegű. A "hüvös objektivitásnak vagy tárgyilagosságnak" a tanulmány részéről való megmosolygása /17. lap/ engem azokra az érvekre emlékeztet, melyek annak idején a "polgári látszat objektivitásra" tett pejoratív megjegyzések után arra

biztatták az olvasót/hallgatót, hogy próbálja elfelejteni az efféle illúziókat, ne is törekedjék objektivitásra; legyen bevallottan és eleve elfogult. Szerencsére a népesedés kérdésével kapcsolatban sem fogadta meg mindenki ezt a jótanácsot. Ezért - bár természetesen bizonyos áttételekkel és az adott társadalmi-politikai környezet által befolyásolt keretek között - a népesedés tényei igen is szerepet játszottak egyrészt a magyar népesedéspolitika alakulásában, másrészt a közvélemény erre való reagálásában, s így a népesedési vitákban is.

Ennek megfelelően a vita megértéséhez nélkülözhetetlennek tartom néhány jelentős és meghatározó tény és folyamat felvázolását részint a népesedés témakörében, részint az erre való reagálásban a statisztikusok, a kormányzat és a közvélemény részéről.

1. A születésszám és a reprodukció alakulása

Az 1960-as évek alapvető népesedési jellemzője az volt, hogy a nettó reprodukciós együttható értéke már folyamatosan és jelentősen 1 alatt volt. Ennek alapján világos és egyértelmű volt mind a szakemberek számára, mind pedig azok számára, akik a szakemberek által megfogalmazott egy vagy két bekezdést elolvasták, hogy Magyarországon a következő generáció kisebb lesz, mint a jelenlegi /1962. évi értékek szerint például 20 %-kal/. Más szavakkal világossá vált, hogy a nyers adatok alapján még mutatkozó népességnövekedés /a születések többlete a halálozások felett/ már csak átmeneti, ideiglenes, bizonyos értelemben látszólagos. Vagyis az 1980-as években bekövetkező népességcsökkenés elkerülhetetlensége /a helyzet állandósulása esetén/ már akkor nyilvánvaló volt.

Ez a konkrét helyzet /illetve ennek racionális felismerése/ határozta meg a Statisztikai Hivatal, illetve akkori elnökének Péter Györgynek a magatartását. Lehet, hogy vannak akik naivitásnak tartják annak feltételezését, hogy valakinek a viselkedését a priori beidegződés, vagy szerepfelfogás nélkül /esetleg ezek ellenére!/ a tények által determinált helyzetfelismerés motiválhatja. Péter György magatartásában azonban /mint közismert/ ez nem az első és egyetlen ilyen eset volt. Egyébként megjegyzem, hogy amennyiben a tanulmányírók által vázolt /és bizonyos értelemben valóban létező/ gatyásszob dichotómiában kellett volna /és kellene/ mindenkinek gon-

dolkodnia és cselekednie, akkor Péter Györgynek alkata és társadalmi háttere folytán inkább a második csoport szerepfelfogása szerint kellett volna eljárnia. Ő azonban történetesen nyílt, problémaérzékeny és lényeglátó egyéniség volt, s ezért rájött arra, hogy amit esetleg 20 évvel korábban még ő is a "népi próféták misztikumának" minősített volna, az a 60-as években már egyre inkább empirikus realitássá vált.

Valamennyi prognosztikai szempontból számbajöhető jelzőszám tehát már 20 évvel korábban jelezte azt, ami az 1980-as években a nyers adatokban is bekövetkezett. Ez - a kormányzat részére készített gyakori, általában évente ismétlődő figyelemfelhívás mellett - egyébként az ezzel kapcsolatos gazdasági-társadalmi hatások felmérésére is elindított bizonyos munkákat. Ezeknek alapján /egzakt és modellszerű megvilágításban/ világossá és egyértelművé vált, hogy a csökkenő népességszámmal együttjáró korösszetételnek kedvezőtlen gazdasági hatásai vannak. Hangsúlyozni kell, hogy mindezek autonóm, sui generis hatások, melyek merőben függetlenek akár a gazdasági struktúra, akár a gazdasági hatékonyság változásaitól /ellentétben a tanulmány 80. oldalán foglaltakkal/. Ugyanígy könnyen belátható, hogy a gazdasági struktúraváltás lehetősége változatlan munkaerő-nagyság esetén /mikor tehát a fiatal munkába lépők száma azonos az időskorú kilépőkkel/ átlagos, növekvő munkaerő esetén /a fiatalokú belépők száma nagyobb, mint az öregkorú kilépőké/ az átlagosnál kedvezőbb, az ellenkező esetben az átlagosnál kedvezőtlenebb. Mindez szimpla tapasztalati tény; a "jellegzetes ifjúság mitosznak" /ami egyébként mint jelenség, kétségkívül létezik/ ehhez semmi köze. /Eltérően ismét a tanulmány 80. oldalán foglaltaktól./

Mindezeket az egyébként elemi tételeket azért kellett leírnom, mert a tárgyalt tanulmány egyik jellegzetessége, hogy önkényes, vagy misztikus jelzőkkel bélyegez meg minden olyan racionalitást, ami felfogásától idegen. /Esetleg azért is, mert a racionális megfontolásokat eleve irrelevánsnak tekinti és ezért megismerésükre nem is törekszik./ Így "kvázi mitikus" képzetnek minősíti /78. lap/ azt a felfogást, hogy a népesség reprodukciója szempontjából a termékenység az elsődlegesen determináló tényező. Meg kell mondani, hogy ez a felfogás teljesen korrekt; a halandóság hatása ebben valóban marginális jellegű. Ez egyébként modellszerűen is iga-

zolható, de logikailag is belátható, hogy az átlagos élettartam 70-75 év közötti ingadozásai a nemzedékváltás folyamatait alig érintik. Más kérdés, hogy a középkorú férfi halandóság romlása a halandósági témakörnek önálló, sui generis népesedéspolitikai jelentőséget adott. Ez nem változtat azon, hogy a nemzedékváltást és ezen keresztül a népesedési folyamatok távlati alakulását mindez csak átmeneti jelleggel érinti; skandináv halandósági viszonyokat feltételezve lényegében ugyanaz a népesedési szituáció alakult volna ki Magyarországon, legfeljebb néhány év késéssel.

2. Kormányzati reagálás; népesedéspolitikai

Az 1960-as években kialakult helyzet tehát egyértelműen pro natalista politikát tett indokolttá. Ez a politika most már nemcsak egy érzelmi, nemzeti vagy morális töltetű ideológia produktuma. A legridegebb gazdasági racionalitás /például az eltartási terhelés, vagy az egy főre jutó GDP optimalizálási kritériumai/ is azt indokolja, hogy törekedni kell az egyszerű reprodukció biztosítására. Más megközelítésben ez a népesedéspolitikai a Római Klub által meghirdetett /és azóta az érintett nemzetközi politikai fórumokon is elfogadott/ zéró népességnövekedés gondolatának megfelelője egy adott szituációban.

Mindezek alapján az 1973. évi népesedéspolitikai határozatnak tehát volt adekvát bázisa. Alapvető célját, az egyszerű reprodukció biztosítását érzelmi, politikai, nemzeti és tudományos megfontolások egyaránt determinálják. /Itt jegyzem meg, hogy a hivatalos magyar népesedéspolitikai elsődleges célja a vizsgált időszakban mindig ez volt. A Cseh-Szombathy László észrevételeiben megjelölt egyenletes korösszetétel célkitűzés csak kiegészítője és nem helyettesítője volt ennek a célnak./ Mégis az 1973. évi határozat nemcsak az időzítésében, hanem szellemében és szövegezésének számos részletében is szakszerűtlennek bizonyult, ami a közvélemény irritálásán kívül a demográfusokban is bizonyos fanyargást és fenntartásokat váltott ki. Ilyen meglehetősen naív, és primitíven voluntarista megnyilatkozás volt a háromgyermekes családdideál meghirdetése akkor, amikor az ide vonatkozó családtervezési adatok is egyértelműen mutatták ennek irreális jellegét. /Mellékesen ez a gazdasági racionalitás szempontjából is elhibázott volt. Feltéve - de természetesen

meg nem engedve -, hogy az átlagosan háromgyermekes családtípus kialakult volna, ez azzal a következménnyel járt volna, hogy a népesség korösszetétele még jobban eltávolodik - a másik irányba - az ide vonatkozó gazdaságdemográfiai számításokban meghatározott optimumtól./ Hasonló következetlenség és logikátlanság mutatkozott meg az abortusz kérdésben; erre tanulmányom következő részében térek ki.

Fentiek háttérében több objektív, de különösen több személyi tényező /részben koincidenciaszerű/ összefonódása volt. Az időszakra általában jellemző a politikai tekintély, elvi rendszer erősödése. Feltehetően ezzel függött össze, hogy a határozat előkészítését par excellence politikai fórumra /és személyiségekre/ bízták; mind a KSH, mind az Egészségügyi Minisztérium vezetői inkább csak meghívott szakértőként vettek részt az előkészítés folyamataiban; a döntésekre a jelek szerint nagyon korlátozott volt a beleszólásuk. Ezt fokozta a személyi változások következtében előállt helyzet. Míg a Péter György - Huszár István személycsere különösebb változást a KSH népesedéspolitikai szerepében nem hozott /a folyamatosságot részben a MÉB intézményesített működése is biztosította/, addig ez nem mondható el a Huszár István - Bálint József személycserére. Bálint József akinek valószínűleg sem behatóbb ismeretanyaga, sem egyéni álláspontja e kérdésben nem volt, a népesedés témakörében a felfelé igazodj alapelvet követte. Ez befolyásolta Szabady Egont is, aki nagyjából az utolsó volt a hierarchiában /alulról számítva/ akinek volt demográfiai szemlélete és ismeretanyaga. Nehéz eldönteni, hogy vajon az adott helyzetben kifejtethetett volna erősebb ellenállást a népesedéspolitikai dilettantizmussal szemben. Taktikai megfontolásokon kívül valószínűleg az is befolyásolta, hogy a népi irodalom akkor még élő nagy egyéniségei /Németh László és Illyés Gyula/ hatással voltak rá. Így a magasabb döntésekhez való alkalmazkodás készsége és a népi-nemzeti eszmék ebben a témában és időszakban keveredtek és egymást erősítették motivumaiban és magatartásában.

A technokraták ellenállása a dilettantizmus melléfogásaival szemben egyébként nem annyira a nyilvános szereplések során mutatkozott meg /bár erre is volt példa/, hanem inkább abban, hogy a végrehajtási utasítások kidolgozása során lényegében csendben, de nem jelentéktelen mértékben korrigálták a határozatban előírtakat./ /Erre bővebben az abortusz kérdéssel kapcsolatban fogok kitérni./

Ez volt egyébként az az időszak, amikor a technokraták egyöntetűen ismét az urbánus-liberális álláspontot támogatták. Ebben szolidáris együttműködés alakult ki a KSH, az Egészségügyi Minisztérium és az OT érintett vezetői és szakemberei között.

A határozat szerencsétlen, a korösszetétel egyenlenségeit felerősítő időzítését /amint erre Cseh-Szombathy is utal/ kétségkívül részben az akkori miniszterelnök magatartása idézte elő, akit feltehetően befolyásolt az a tudat, hogy a közeljövőben visszavonul. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Statisztikai Hivatal - függetlenül az előzőekben jelzett személyi mozzanatoktól, így az elnök személyében bekövetkezett változásoktól - nem volt kedvező helyzetben ahhoz, hogy a hibás időzítés elkerülését szorgalmazza. Némiképp groteszk lett volna ugyanis a mintegy 15 év alatt felgyülemlett, népesedéspolitikai intézkedést sürgető KSH anyagok után ugyanennek a szervezetnek további halogatást javasolnia /bár ez kétségkívül logikus lett volna az adott szituációban/. A vezetők részéről is ismételtén elhangzott egy elég nyomatékos érv, nevezetesen az, hogy később nem biztos, hogy lesz pénz és energia aktív népesedéspolitikai intézkedésekre. /Az első olajárrobbanás már megtörtént és nemzetközi eladósodásunk már megkezdődött ebben az időszakban./ Mindez együttesen nem menti a szerencsétlen időzítés tényét, de bizonyos fokig megmagyarázza.

3. Abortuszkérdés

Az abortusz téma jellegzetesen egyike volt azoknak a kérdéseknek, melyek erős ideológiai és érzelmi színezetet vittek a népesedési vitákba. Ebben a kérdésben kétségkívül mindenkinek a priori beállítódása volt, ami magatartását és véleményét erősen befolyásolta. Ugyanakkor azonban téves az a felfogás, ami szerint itt a tények és a pragmatikus szempontok /elsősorban az egészségügyi szempontok, a szülész-nőgyógyász vonatkozások/ nem játszottak volna szerepet, esetenként a vitában résztvevők véleményének változásaiban is.

A demográfusok magatartása ebben a témában elsősorban az 1953. eleji Ratkó rendelkezés reakciójaként alakult ki. Ennek nyomán Péter György már 1954-ben /az 1953. júniusi kormányprogram nyomán kialakult légkörben/ felvetette a legfelső vezetés részére készített

anyagban az abortusszal kapcsolatos rendelkezések és joggyakorlat módosításának szükségességét. Ez meg is történt. Ezt követően 1956 tavaszán újabb anyagban sürgette a további enyhítéseket. Ez az anyag meglepetésszerűen nagyobb hatású volt, mint amelyet eredetileg célzott. Hegedűs András miniszterelnök ugyanis személyes döntéssel /amit valószínűleg befolyásolt mind a néhány hónappal korábbi szovjet törvényhozás, mind pedig saját ötgyermekes apaságának tudata/ kialakította a nő kérelmére történő szabad abortuszrendszert 1956 júniusában.

Ezt a rendelkezést a szakemberek /demográfusok, orvosok, szülész-nőgyógyászok/ nagy többsége örömmel fogadta többféle meg gondolásból. Politikai vonatkozásban az egyéni jogokat és a családi döntéseket tisztelgetben tartó változásnak tekintették és a paternalista jellegű kormányzati döntés jogkör visszaszorulását a privát szféra /sőt intim szféra/ e területéről a liberalizálódás jelként értelmezték. Ez az egyértelműen kedvező fogadtatás sokáig fennmaradt, részben azért is, mert az európai szocialista országok után a nyugat-európai és észak-amerikai jogfejlődés is /bizonyos késéssel és eltéréssel/ hasonló irányban haladt az 1960-1970-es években.

Ugyanakkor az 1956. júniusi rendelkezésnek csakhamar éles kritikái is támadtak különféle társadalmi csoportok és irányzatok részéről. Így természetesen soha nem fogadták el legitimnek a rendelkezést az egyházi körök és általában a vallás erkölcsi alapon állók. Fokozódó és erősödő kritikai észrevételek hangzottak el egyes orvosok, nőgyógyászok, gyermekgyógyászok részéről elsősorban az ismételt művi vetéléseket követő szülési komplikációkkal, különösen az európai viszonylatban rendkívül magas koraszülött aránnyal összefüggésben. Végül az ellenzökhöz csatlakoztak a népi irodalom egyes kevésbé neves képviselői. A legnevesebbek, így Illyés Gyula és Veres Péter vagy nem nyilatkoztak e kérdésben, vagy pedig, mint Németh László, elhatárolta magát a művi vetélés ellenzöitől, elkerülendő a képmutatást személyes életvitelére való tekintettel. /Németh László önéletrajzi írásaiban is érintette és irodalmi formában is feldolgozta menyasszonyának művi vetéléseit./

Az idő múlása és az adatok alakulása nemcsak, hogy felszínen tartotta a témát, hanem kétségkívül befolyással is volt a vitat-

kozók magatartására /legalábbis azokéra, akik a tényekre is figyeltek/. Egyértelművé vált ugyanis, hogy azok a megfontolások, melyeknek jegyében az abortuszok legalizálása megtörtént csak részben voltak reálisak; más részük kifejezetten tévesnek vagy illuzórikusnak bizonyult. Így a legalizálás kétségkívül kiszorította az illegális és gyakran nem megfelelő körülmények között végzett abortuszok tömeges gyakorlatát; ennek nyomán például az abortusz halálozás minimálisra csökkent. Ugyanakkor nem bizonyult reálisnak két feltételezés. A várakozással ellentétben ugyanis a legalizált abortuszok gyakorlata tartósan csökkentette a születések számát és nem segítette elő /ellenkezőleg, visszaszorította/ a fogamzásgátlás gyakorlatát. Ugyanakkor a tömeges és a növekvő arányú abortuszok kétségkívül szerepet játszottak az egyébként multikauzális hátterű koraszülési arány növekedésében, ami a magyar csecsemőegészségügy legsúlyosabb problémájává vált.

Ez a helyzet nem maradt hatás nélkül a vitában résztvevők magatartására. Azok a szép mondatok /és valóban szép alapelvek/, melyek az alapvető emberi jogokra, a szabad gyermekvállalásra és ebből adódóan a szabad abortuszrendszer támogatására vonatkoztak, más csengést kaptak a 10-15 év távlatában milliós nagyságrendben végzett művi abortuszok, százezres nagyságrendű koraszülések és a tízezres nagyságrendű csecsemőhalottak vagy fogyatékos csecsemők adatainak és képzetének légkörében. Egyébként az adatok éppen nagyságrendjük következtében váltak olyan értelemben is érzékletessé, hogy azokat többé-kevésbé mindenki tapasztalhatta konkrét, egyedi példákon keresztül közvetlen környezetében is. Ez természetesen elsősorban a szülész-nőgyógyász rétegben jelentkezett, akiknek többsége eredetileg a leglelkesebb támogatója volt a szabad abortuszrendszernek; a kialakult helyzet azonban sokat közülük elgondolkoztatott. Közismert példaként utalok Hirschler Imrére, aki eredetileg a klasszikus urbanus-liberális álláspontot képviselte. Később azonban legalábbis indokoltan tartotta párbeszédbe bocsátkozni a népi irodalom képviselőivel és bizonyos összefüggésben a pronatalista álláspont szószólójává is vált. /Ez még könyveinek címválasztásából is kitetszik, vö. "Szülészoba, tessék belépni"./ Szeretném hangsúlyozni, hogy itt sem köpenyforgatásról, hanem egyszerűen a tények iránti fogékonyságról volt szó.

Mindezek alapján ha nem is lelkesen, de a kisebbik rossz elve alapján a népesedési vitában résztvevők egyre nagyobb arányban hajlottak arra az álláspontra, hogy bizonyos /inkább minimális és formális/ megkötöttségek bevezetése az abortusz rendszerben indokolt lehet. Az 1973-as határozat azonban /mindazon tompítások ellenére, amit a technokraták az előzetes tárgyalások során mégis csak kicsikartak/ ebben a vonatkozásban meglehetősen drasztikus volt elsősorban annak leszögezésével, hogy gyermekszám szerint három gyerek szükséges az abortusz engedélyezéséhez. Ez nyilvánvalóan durva figyelmen kívül hagyása volt a közvéleménynek, illetve a házaspárok preferenciáinak, melyeknek többsége az egy-, kétgyermekes családtípusra vonatkozott. A technokraták ezen való megütközésének és ellenállásának a következménye az volt, hogy az ezzel kapcsolatos végrehajtási utasítások a határozatot lényegében módosították. Így a három gyermekből két gyermek plusz egy szülészeti esemény lett és az egyéb feltételek köre is úgy került megfogalmazásra, hogy abba csaknem mindenki belefért. /Ezt illusztrálja az is, hogy a későbbiekben az abortuszra vonatkozó kérelmeknek csak tört %-a került visszautasításra./

Meg kell jegyezni, hogy az 1973. évi rendelkezések leglényegesebb és tartós hatása ebben a témakörben mutatkozott. /A népesedési hatás, mint ismeretes, átmeneti jellegű volt./ A korlátozásmentes abortusz rendszer megszüntetése ugyanis radikális változást idézett elő a fogamzásgátlás rohamos elterjedésében, ahol az előző 15 évben az ide vonatkozó propaganda ellenére csak stagnálás vagy éppen visszaesés következett be. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a demokratikus, egyéni/családi elhatározások tiszteletben tartásának alapelvét hirdető népesedéspolitika következtelenné vált ezzel a kompromisszummal és ezt különböző oldalokról - különösen urbánus-liberális részről - a fejére is olvasták.

Záró megjegyzések, erősen szubjektív jelleggel

Heller-Némédi-Rényi tanulmányából az embernek az a benyomása támad, mintha a magyar népesedési vita lényegében egy állóháború lenne, amelyben egyfelől a népi mozgalom, másfelől a liberális urbánusok beásták magukat ideológiai lövészárkaikba. Ezekből aztán /nem

is nagyon figyelve a külvilág tényeire/ vaktában tüzelnek egyrészt egymásra, másrészt mindketten azokra, akikről gyanítható, hogy az ellenfélhez húznak, ideértve esetenként a politikai vezetést, vagy a kormányzati munkában közreműködő technokrata réteget is.

Mint ennek a rétegnek a tagja elgondolkoztam azon, hogy vajon miért nem kéredezkedtünk be alkalmi együttérzésünk vagy rokonszenvünk ellenére egyik lövészárkba sem, vállalva a senki földjén élők közismert sorsát. Az erre a kérdésre adott válasz természetesen merőben személyes jellegű, bár feltételezhető, hogy annak egyes elemei megtalálhatók e réteg más tagjainak véleményében és magatartásában is.

Kezdjük a népi irányzattal. Itt elvben közös front kialakítását tette volna lehetővé az a tény, hogy a népi irányzat korábbi és jelenlegi balsejtelmeinek egy része igazolódott a népesedés témakörben; ezt a demográfusoknak fel kellett és el kellett ismernie. További előmozdító tényező lehetett volna, hogy mint az értelmiségiekre általában, így az ebben a témakörben dolgozókra is szuggesztív irodalmi és társadalmi hatással voltak a népi írók mozgalmának kiemelkedő egyéniségei, elsősorban Illyés Gyula és Németh László.

Azok közül az okok közül, amely az ilyenfajta összefogást megakadályozták, a leglényegesebb azt hiszem a szemléletbeli különbség volt. A demográfusok egyértelműen helyeselték a társadalmi modernizálódás folyamatait, a társadalmi mobilitást, a női emancipációt, a fogyasztási struktúra és az életforma változásait, a televízió és az automobilizmus elterjedését stb. Az e folyamatokból adódó kedvezőtlen népesedési hatásokat a szükségesnek és kívánatosnak tartott változások kedvezőtlen melléktermékeként értelmezték. Ezért népesedéspolitikai elgondolásaik is olyan specifikus beavatkozási módszerekre irányultak, melyek a társadalmi modernizációs folyamatok keretében, annak folytatását feltételezve fejtik ki hatásukat.

Ezzel szemben a népi irányzat, vagy legalábbis annak egyes képviselői a modernizálódási folyamat egyes elemeit is gyanakodva, vagy rosszallóan szemlélték, legtöbbször egyfajta puritán szemléletből kiindulva. Ezért a kedvezőtlen népesedési jelenségeket is a gyanús vagy eltorzult társadalmi mozgásfolyamatok szerves részének, il-

letve logikus eredményének tekintették. Ez természetesen más népesedéspolitikai elgondolásokat szuggerált.

Bár másodlagosnak tűnik, de véleményem szerint nem jelentéktelenek a hangnembeli vagy stilisztikai különbségek a demográfusok és a népiesek között. A visszafogott, objektivitásra törekvő, esetenként szenvtelen fogalmazást a népi irányzat gyanúsnak, tompítónak, szépítőnek és elhallgatónak érezte. Ugyanakkor a demográfusokat gyakran irritálta, hogy a szenvedélyes, lírai fogalmazók érvelése és logikája esetenként meglehetősen egyoldalú, sőt az érzelmi túlfűtöttség alkalmat adott torzításokra és megalapozatlan legendákra is. /Jellegzetesen ilyen a terjedő gyermektelenségről költött legenda./

Végül, de nem utolsó sorban a kormányzati technokratákkal, s ezen belül különösen a statisztikusokkal szemben mutatkozó bizalmatlanság önmagában is akadály volt egy lehetséges intellektuális szövetségnek. /Egyébként ez nem csak a népesedési kérdésekben, és nem csak a népi irányzat részéről nyilatkozik meg; a bizalmatlanság számos témakörben és a legkülönbözőbb irányzatok részéről csaknem egyformán megnyilvánul./ Ennek érzésem szerint van egy irracionális összetevője is: az egyiptomi fáraók mentalitása, akik megkorbácsolatják a rossz hírek hozóit. Kétségtelenül van egy racionális magyarázat is; a Statisztikai Hivatal az establishment része, s mint kormányzati szerv felelősnek tekinthető mindazért, amiért a kormányzat felelős lehet. Ebből adódóan érdeke a szépítés és a bajok eltitkolása, ez pedig természetesen növeli a bajt. Bizonyos indulatok levezetésére ez a gondolatmenet is alkalmas, és mindenesetre veszélytelenebb és kockázatmentesebb a Keleti Károly utcát szidni, mint például a Jászai Mari teret.

Hasonlóan nem alakult ki tartós intellektuális rokonszenv a demográfusok és a liberális-urbánus irányzat tagjai között sem. Pedig kétségtelen, hogy a kiindulópont, a voluntarista, paternalista és autokrata népesedéspolitikával való szembenállás 1953 után sokáig közös volt /és egyes szakaszokban, például 1973 körül vissza-visszatért/. A társadalomszemléletben és a társadalmi értékrendben is voltak /és vannak/ bizonyos hasonlóságok. Megosztó különbség viszont /ami az idő előrehaladtával egyre fokozódott/ az urbánusoknak az a

felfogása, hogy népesedési kérdés - legalábbis komoly formában - valójában nem létezik, ez a népies irányzat tehetségtelenebb képviselőinek mesterséges produktuma, vagy túlzása, akik egyrészt így akarnak a közéletben feltűnést kelteni, másrészt e téma ürügyén kívánják politikai indulataikat kiélni. Ez a részgazságokon alapuló és rendkívül egyoldalú felfogás szükségképpen gyanúsnak tekint mindenkit, aki a népesedési probléma realitását és súlyosságát elismeri, és ennek népesedéspolitikai megoldását szükségesnek tekinti. Az utóbbi témakörben e felfogás számára eleve gyanús minden olyan kormányzati lépés, ami az egyéni magatartások és a közösségi érdekek összhangba hozását célozza, miután potenciálisan veszélyeztetheti az egyéni jogokat - vagy legalábbis a nők "manipulálását" eredményezi.

Az abortusz kérdéssel összefüggésben erre már utaltam. Ennél feltűnőbb volt azonban ennek az irányzatnak a magatartása - felérősítve feminista felhangokkal - a gyermekgondozási segély bevezetésével kapcsolatban. Miután ez az intézmény voltaképpen éppen az egyéni választások lehetőségét bővítette az egyéni/családi életvitel különböző formái között, bizonyos fokig meglepő volt az az ellenszenv, amivel e körökben ezt az intézményt fogadták. Az emancipációt akadályozó - kétségkívül meglévő - aspektusok hangsúlyozása néha már olyan beállításban történt, mintha itt a nők háttérbe szorításának intézményes változatáról lenne szó, népesedéspolitikai ürügyek alapján. /Figyelembe véve egyébként a gyēs/gyed rendkívüli népszerűségét - az igénybevételi arány 90 % - az embernek néha az a benyomása, hogy a feminista indulatok mögött az a kellemetlen felismerés áll, hogy a nők többsége nem a feminista ideák szerint viselkedik./ Ez az egyoldalú, némileg doktriner szemléletmód egyéb kérdésekkel összefüggésben is nehezményezte a népesedéspolitika természetes és értelemszerű alkalmazkodását a reprodukció biológiai folyamataihoz, melyek kétségkívül nagyon különböznek a nőknél, illetve a férfiaknál. Ez érthetően idegen, esetenként idegesítő volt a pragmatikus beállítottságu demográfusok számára.

Ebben a hozzászólásban igyekeztem megvilágítani a szubjektív elemeket a vitában résztvevők minden csoportjában, így a technokraták között is. Egyes esetekben, amikor ez az én helyzetemből megfigyelhető, vagy legalább bizonyos valószínűséggel kikövetkeztethető volt, megkíséreltem ezeket a döntéshozóknál is bemutatni.

Ez a vita azonban sohasem volt steril és sohasem volt kizárólag ál vagy ürügy vita. A szubjektív mozzanatok /még ha a motívumok egy része kívül is volt a jelzett témakörön/ sohasem voltak függetlenek a népesedés és a népesedéspolitika tényeitől és eseményeitől, ezért nem is érthetők vagy értelmezhetők nélkülük. Emiatt kellett vázlatos áttekintést adnom róluk, utalva a vizsgált időszak egyes előzményeire is.

Budapest, 1988. június 28.